

РОЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВОГО МИСЛЕННЯ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених мисленню, як класиків психології та педагогіки, так і сучасних авторів, цей феномен має багато білих плям, які викликають інтерес сьогочасних дослідників. Проблема мислення є однією з основних у психолого-педагогічній літературі.

Просторове мислення відіграє визначну роль у механізмі мислення, де забезпечується робота з почуттєвими образами та уявленнями про ці образи.

І все ж таки, просторове мислення та його функціональні особливості, а також умови цілеспрямованого його формування, на наш погляд, розкриті в недостатньому обсязі. У той же час, просторове мислення відіграє велику роль у формуванні професійних якостей майбутніх учителів образотворчого мистецтва, що й визначило напрямок нашої роботи.

Тема дослідження входить до плану роботи кафедри педагогіки ПНПУ (м. Одеса) ім. К.Д. Ушинського, що виконується на замовлення Міністерства Освіти і Науки України.

За останні 5 років інтерес до дослідження просторового мислення помітно знизився, відповідно, зменшився й обсяг робіт із даної теми. Можливо, така тенденція мотивується підвищенням інтересом до теми в 70-і 80-і роки ХХ століття. Однак, нечисленні сучасні дослідження заслуговують інтересу.

Дослідження О.О. Авраменко "Психологічні особливості становлення професійної пам'яті дизайнерів" [1], присвячено вивченню пам'яті (її змісту і структури), що регулює професійну діяльність (на матеріалі становлення професійної пам'яті дизайнерів у процесі навчання і професійної діяльності). У роботі показано, що процес становлення професійної компетентності дизайнера здійснюється формуванням категоріальної структури професійної пам'яті. Це, на наш погляд, є дуже важливий аспект, який відіграє одну з головних ролей у процесі формування просторового мислення.

У дисертаційному дослідженні Б.А. Якимчук "Образне мислення в процесі розв'язування творчих задач з креслення" [10], розглядаються формальні й динамічні характеристики образного мислення. Проблема даного дослідження торкається істотної сторони професіоналізації особистості спеціалістів технічного профілю.

Проблема формування просторового мислення в умовах вищої школи сьогодні як ніколи актуальна. Потребує визначення роль формування просторового мислення саме у професійній підготовці майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Безліч методик і технологій, що їх спрямовано на формування та розвиток просторового мислення, в основі своєї мають, як правило, не більш трьох напрямків розвитку. На наш погляд, такий підхід не в повній мірі охоплює всі грані просторового мислення, адже чим більш різноманітні прийоми його формування, які об'єднані в одну технологію, тим більш якісно формується саме мислення.

Ціллю даної наукової статті є визначення ролі формування просторового мислення у професійній підготовці майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

У сучасних умовах, коли успіх соціально-економічних перетворень значною мірою залежить від інтенсивності інноваційних процесів у найрізноманітніших сферах людської діяльності, як ніколи раніше стала актуальною потреба у висококваліфікованих спеціалістах з яскраво вираженим творчим потенціалом. Тому сучасна система освіти спрямовує свої зусилля на вдосконалення навчання та виховання підрастаючого покоління. Вхідження у професійну діяльність вимагає від людини не тільки постійних зусиль з оволодіння засобами професійної діяльності, а й значної перебудови всієї свідомості в цілому [2, с. 282].

Зміст педагогічної професії виявляється в соціальній діяльності, яка спрямована на передавання від старших поколінь молодшим накопичених людством знань, культури та досвіду, на створення умов для їх особистісного розвитку та підготовку до виконання певних соціальних ролей у суспільстві [6, с. 25]. Професійна діяльність вчителя образотворчого мистецтва – це вид соціальної діяльності, яка спрямована на передавання від старших поколінь молодшим художньої культури свого народу й людства. На естетичний розвиток кожного члена суспільства впливає весь процес художньо-культурного життя, а не тільки цілеспрямовані педагогічні впливи. Усвідомивши характер взаємодії між художньо-культурною стихією й цілеспрямованим процесом естетичного виховання, зрозуміло, яке місце займає й повинна займати школа в якості одного із соціальних інститутів художньої освіти – вона має вибудувати ефективну цілісну систему взаємодії цих інститутів.

Одним з найефективніших шляхів підготовки молоді до творчої і педагогічної професійної діяльності є використання в процесі навчання творчих задач. Ряд дослідників (В. Моляко, І. Якиманська та ін.) розглядають домінуючим у процесі розв'язування цих задач образне мислення і, відповідно, його різновидності, до яких належить просторове мислення [4; 5; 8].

Просторове мислення є одним з основних видів інтелектуальної діяльності студентів – майбутніх митців та майбутніх викладачів образотворчого мистецтва. Даний вид мислення характеризується певними процесуальними особливостями (здатністю до висування репродуктивних та оригінальних візуальних гіпотез, конструктивною активністю та категоріальною гнучкістю) та наявністю специфічних операціональних структур (візуальний аналіз та синтез, диференціація та інтеграція елементів образної структури, візуальне аналогізування). Змістовним компонентом просторового мислення виступають перцептивно-семантичні структури образу світу [7; 9].

Роль просторового мислення у професійній діяльності як художників, так і майбутніх викладачів образотворчого мистецтва важко переоцінити. Поряд з такими професійними якостями, як чуття кольору, чуття композиції, художній смак вміння мислити образами або, кажучи на професійній лексичці, мислити об'ємами займає ведуче місце, бо саме ця здібність є базовою для розвитку інших, більш складних. Для формування та розвитку цієї здібності ефективним є виконання завдань у галузі скульптурної пластики. Необхідність використання таких завдань у навчальному процесі вузькоспеціалізованих навчальних закладів дозріла вже давно, оскільки між уміннями успішно розв'язувати подібні задачі та подальшим їх використанням у професійній діяльності є тітка виражена залежність.

У процесі засвоєння знань учні постійно перебувають у ситуації, що вимагає "перекодування" інформації, отриманої в образній формі шляхом сприйняття різного наочного матеріалу. У процесі навчання учнів лише знайомлять з особливостями окремих видів зображення, але способом перетворення образів, що виникають на різній наочній основі, спеціально не навчають. Знання про види умовних зображень, правила їхнього читання і побудови в самому загальному виді школярі одержують з курсу креслення тільки в сьомому класі, а емпірично спираються на них буквально з перших днів навчання в школі. Цим, на наш погляд, можна пояснити багато труднощів, що на кожнім кроці виникають у школярів, коли вони зіштовхуються з необхідністю оперувати графічними зображеннями і, спираючись на них, створювати правильні представлення про досліджувані об'єкти. Подібні труднощі зустрічаються не тільки в школі, але й у ВЗН, де опора на різні графічні зображення складає основу багатьох навчальних дисциплін. Отже, проблема формування просторового мислення в умовах вищої школи сьогодні як ніколи актуальна. Дозріла гостра необхідність у створенні певної навчальної системи, що буде як розвивати різні види образного мислення у студентів, так і піднімати вже сформовані на якісно новий рівень. Причому така система повинна складатися з ланок різних наук, що дозволить максимально розкрити поняття "просторове мислення" у теорії і практиці за принципом "від загального до часткового", тобто дедуктивним методом.

Невід'ємною частиною вдосконалення системи освіти будь-якої держави є вивчення і творче використання досвіду закордонних країн. Якісному розвитку теорії і практики художньої освіти сприяє досвід естетичного виховання в найбільш розвинених країнах світу.

Так, наприклад, у концепції художньої освіти, що була розроблена і затверджена Міністерством культури Російської Федерації і Міністерством освіти Російської Федерації в 2001 р., викладено наступні цілі: забезпечення реалізації Національної доктрини освіти в Російській Федерації; підвищення загального рівня значимості культури і мистецтва в загальній освіті; збереження й розвиток сформованої в Росії унікальної системи закладів художньої освіти в галузі культури та мистецтва.

Виходячи з них, художня освіта має забезпечити здійснення наступних завдань: формування й розвиток естетичних потреб і смаків всіх соціальних і вікових груп населення; створення естетично розвинутої й зацікавленої аудиторії слухачів і глядачів, що активізує художнє життя суспільства; підготовка творчих кадрів до професійної діяльності у сфері мистецтва і культури, а також педагогічних кадрів для системи художньої освіти; збереження й передача новим поколінням традицій вітчизняної професійної освіти в галузі мистецтва; залучення громадян Росії до цінностей вітчизняної й закордонної художньої культури, кращим зразкам народної творчості, класичного й сучасного мистецтва; реалізація морального потенціалу мистецтва як засобу формування й розвитку етичних принципів і ідеалів особистості й суспільства; широке впровадження художньої освіти як фактора інтелектуального вдосконалення, що сприяє розкриттю творчого потенціалу дітей і юнацтва; формування культури міжнародного спілкування через вивчення художніх традицій народів Росії; використання можливостей мистецтва, художньо-творчої діяльності з метою корекційної педагогіки, психофізичного оздоровлення дітей, підлітків і інших груп населення за допомогою впровадження сучасних методик арт-терапії; залучення ресурсів художньої освіти з метою соціально-культурної адаптації дітей і підлітків для профілактики і корекції асоціальної поведінки; залучення всіх груп населення до активної творчої діяльності, яка припускає освоєння базових художньо-практичних навичок; виявлення художньо обдарованих дітей і молоді, забезпечення відповідних умов для їхньої освіти й творчого розвитку.

Зміст художньої освіти вклучає: формування культурно-історичної компетентності, що передбачає вивчення теорії та історії мистецтва різних епох і

народів; формування художньо-практичної компетентності, що передбачає оволодіння засобами художньої виразності різних видів мистецтв; формування художнього смаку й оцінювальних критеріїв у контексті духовно-моральних і естетичних ідеалів.

Реалізація змісту художньої освіти відбувається на трьох рівнях: 1) формування ставлення до культури як до найважливішої умови вільного й різнобічного розвитку власної особистості; 2) формування потреби у повноцінному художньому спілкуванні з творами різних видів мистецтв на основі їх адекватної естетичної оцінки; 3) формування навичок самостійної художньої діяльності, сприйняття цієї діяльності як невід'ємної частини свого життя.

Освоєння змісту художньої освіти здійснюється на основі наступних методологічних принципів: початок навчання з раннього віку, безперервність різних рівнів художньої освіти; мультикультурний підхід, що припускає включення у програми з мистецтва максимально широкого діапазону художніх стилів і національних традицій з опорою на вітчизняну культуру; опора на національно-культурні особливості при складанні навчальних програм з дисциплін мистецтва; комплексний підхід до викладання художніх дисциплін на основі взаємодії різних видів мистецтв; поширення варіативних освітніх програм різного рівня, адаптованих до здатностей і можливостей кожного, хто навчається; впровадження особистісно-орієнтованих методик художньо-освітньої діяльності, індивідуалізованих підходів до особливо обдарованих особистостей і інших категорій учнів.

Концепція художньої освіти трактується як цілісна система, в якій цілі й завдання художньої освіти, шляхи їх реалізації являють собою комплекс взаємозалежних положень і принципів.

Серед досліджень програм закордонної художньої освіти найбільш цікавим, на наш погляд, є дослідження "Предметно-орієнтована художня освіти у США" Г. Карцивадзе, здійсненого у 2000 році [97].

Концепція предметно-орієнтованої художньої освіти (ПОХО) передбачає всебічний підхід до проблеми художньої освіти, що в історичному контексті є принципово новим підходом до навчання мистецтву через мистецтво. Слід зазначити, що ця концепція не знайшла гідного відображення у вітчизняній педагогіці, а тим часом, на наш погляд, система ПОХО унікальна у своєму роді.

Зміст предметно-орієнтованої художньої освіти визначається чотирма фундаментальними художніми дисциплінами: творчістю, історією мистецтв, художньою критикою, естетикою. Такий підхід до художньої освіти, розроблений для того, щоб змінити ситуацію, яка склалася у сфері вивчення мистецтва, і забезпечити повноцінний зміст і ефективність викладання предмета, якому ніколи не приділялося належної уваги.

Дана система створена для впровадження в середніх навчальних закладах, однак може використовуватися і для навчання дорослих, для програм удосконалення і підвищення кваліфікації. Спираючись на цю систему, можна розробити програму для спеціалізованих вищих навчальних закладів. Для нашого дослідження концепція предметно-орієнтованої художньої освіти цікава саме своєю багатогранністю і згаданим всебічним підходом.

Вивчення чотирьох базових дисциплін сприяє росту творчих здібностей, творчих процесів, ролі і функції мистецтва в культурі та суспільстві, придбанню навичок майстрів живопису й умінь розуміння мистецтва.

Концепція ПОХО – це всебічний підхід до художньої освіти, застосований на логічному зв'язку мистецтва з загальною освітою. При цьому творчість розуміється як джерело вираження форми, енергії і думки, що представлено переходом від художнього задуму до художнього досягнення. Художня критика складається з опису, тлумачення й оцінки творів мистецтва з метою поліпшення розуміння і визнання мистецтва, його ролі в суспільстві. Історія мистецтв передбачає дослідження історичного, соціального і культурного контекстів художніх об'єктів і зосереджується на аспектах часу, традицій і стилю стосовно творів мистецтва. А також включає широку роботу з аудіовізуальним матеріалом, велика частина якого представлена з урахуванням сучасних інформаційних технологій (CD-Rom, Internet). Естетика – частина філософії, де вивчаються питання про природу, значення і цінність мистецтва й інших об'єктів з естетичної точки зору, про естетичну сутність особистості.

Особливого значення набуває спрямованість на візуальні образи об'єктів мистецтва. Метою ПОХО є об'єднання, синтез і з'єднання художніх засобів таким чином, щоб досягати освітньо-знавчого змісту навчання в дійсно міждисциплінарному підході, де джерелом є чотири художні дисципліни. Досліджуючи художній об'єкт із позиції чотирьох дисциплін, можемо точніше зрозуміти та відчутти його [3].

Використання досвіду освіти закордонних країн завжди повинно здійснюватися з урахуванням національних особливостей навчання і виховання, соціально-економічних і соціокультурних умов. В останні роки в Україні відбулася зміна системи координат в освіті (створення програми "Освіта", "Концепції національного виховання" і т.д.). Розпочався пошук нового змісту, форм і методів проведення занять. Продовжують здійснюватися прогресивні педагогічні перетворення відповідно до принципів гуманістичної особистісно-розвиваючої парадигми. У концепції загальної середньої освіти (12-літня школа), в якій проголошена розвиваюча культуротворча домінанта, сформульовано мету і завдання загальноосвітньої школи, обгрунтовані змістовні, процесуальні та управлінські позиції, визначено місце середньої школи в системі безперервної освіти, підкреслена обов'язковість повної середньої освіти. У концепції, зокрема, підкреслюється, що учні повинні прилучатися до пізнання своєрідності вітчизняної художньої культури у контексті світових культуротворчих процесів, що передбачає переосмислення традиційних підходів до художньої освіти школярів, яка не в повній мірі використовує потенціал мистецтва у процесі формування духовності, культури та ціннісних орієнтацій особистості.

Одним із пріоритетних напрямків сучасних педагогічних досліджень в Україні є розробка Державного стандарту загальної середньої освіти, під яким розуміється зведення норм і положень щодо визначення державних вимог до освіченості учнів, випускників початкової, основної і старшої школи та гарантій держави в їхньому досягненні. Складне і неоднозначне явище стандартизації в освіті пов'язане з неперспективністю його подальшого розвитку за екстенсивним напрямком, коли кількість розрізаних шкільних предметів постійно збільшується відповідно до постійно зростаючої інформації. Уведення стандартів так само обумовлено необхідністю визначення оптимального, науково обгрунтованого обсягу змісту загальної середньої освіти для соціалізації особистості в умовах педагогічного плюралізму, організації різних типів навчальних закладів, створення широкого спектру авторських програм. До функцій державного стандарту належать: збереження єдиного освітнього простору в країні, забезпечення цілісності змісту загальної середньої освіти, нормування навчального навантаження відповідно до Закону України "Про загальну середню освіту", створення передумов для реалізації в українській школі диференційованого навчання, впровадження особистісно-орієнтованих систем навчання і розвитку.

В основу побудови змісту освіти покладені принципи цілісності, безперервності, послідовності. Об'єднуючим фактором стають спільність мети і єдність завдань кожної зі ступенів освіти, послідовність етапів і так званий "наскрізний розвиток" у формуванні змісту. У початковій чотирирічній школі пріоритетними є загальнонавчальні, загальнорозвиваючі, виховні та оздоровчі функції; характерна практична спрямованість і інтеграція знань. У середніх класах первісні знання поглиблюються і розширюються, збільшується значимість теоретичних узагальнень, систематизації знань, формуються основи самостійної пізнавальної діяльності, критичне мислення. У старшій школі за рахунок варіативної частини здійснюється профільне навчання, завершується формування в учнів цілісної картини світу, оволодіння пізнавальними та комунікативними вміннями.

Стандарт складається з Базового навчального плану, структура якого охоплює два компоненти – інваріантний і варіативний. Змістовне наповнення варіативної частини здійснюється навчальним закладом з урахуванням регіональних (етнокультурних) особливостей, специфіки шкіл різного типу, індивідуальних інтересів і потреб учнів. Вона включає навчальні години для групових і індивідуальних занять, факультативів, консультацій, предметів на вибір. Таким чином, стандарт, виділяючи оптимум базового змісту, залишається відкритим для його розширення і поглиблення. Роль варіативного компонента в змісті шкільної освіти поступово від класу до класу зростає: в початковій школі на нього відведено 8-10 % навчального часу, в основній школі – 15-20 %, а в старшій – до 35 %.

Функціонування старшої школи як профільної дозволяє створити умови для особистісно-орієнтованої освіти, диференційованого навчання учнів з урахуванням їхнього професійного самовизначення. Профільне навчання спрямоване на придбання старшокласниками вмінь самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, воно забезпечує допрофесійну підготовку школярів. Орієнтовно співвідношення базових, профільних і елективних курсів визначається пропорцією 60:30:10.

Була розроблена й опублікована для широкого обговорення "Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах", в якій поставлено мету і завдання виховання школярів засобами мистецтва; обгрунтовано цілісну духовно-світоглядну модель художньо-естетичного виховання і основні напрями її практичної реалізації; сформульовано принципи побудови змісту освіти і психолого-педагогічні основи художньо-педагогічних технологій; виділено роль середовища в цьому процесі; позначено наукові підходи до оцінювання результатів навчальних досягнень учнів. У процесі реалізації концептуальних положень розроблені теоретико-методологічні основи культуротворчої моделі школи з більш високим статусом предметів художньо-естетичного циклу.

Традиційні підходи в освіті детермінували функціонування школи в режимі постійного нарощування змісту, збільшення предметів і часу на їхнє вивчення. Сучасна школа орієнтує на кардинальні зміни в побудові змісту освіти, у тому числі і художньо-культурознавчого, виділення таких його аспектів, які мають універсальне методологічне значення і перспективи використання у життєдіяльності особистості.

Проблема оптимізації обсягу змісту освіти складна в дидактичному плані, але в сфері мистецтва і культури її рішення ускладнюється традиційною неконкретністю вимог, розмитістю критеріїв. Існує точка зору, відповідно до якої будь-яка стандартизація освіти у духовній сфері принципово неможлива, тому що вона руйнує тендітний шар таїнства в спілкуванні особистості з художніми цінностями, позбавляє безпосередності почуттів і вражень від зіп'янення з мистецтвом. Можливо, у цьому випадку виникають побоювання стосовно стандартизації навчально-виховного процесу, педагогічних взаємин та ін., що, безумовно, неприпустимо не тільки при вивченні гуманітарних предметів, а й у будь-якій освітній сфері, навіть при навчанні математиці. Гуманізація і гуманітаризація освіти припускає формування у школярів світогляду з домінуючими антропоцентричними ознаками, з перевагою системного мислення (в єдності дискурсивного і образного), говорячи мовою музичної термінології, – поліфонічного сприйняття і розуміння навколишнього. Тому в контексті формування художньої картини світу особливе значення набувають програми інтегративного типу, які передбачають застосування широких

міждисциплінарних зв'язків.

Таким чином, спираючись на ключові моменти предметно-орієнтованої художньої освіти та особливості сучасних освітніх процесів в Україні можна розробити навчальну систему, що, поєднуючи багато галузей, буде сприяти формуванню просторового мислення як елемента сприйняття й оцінки творчого процесу і формування гармонічно розвиненої і творчої самостійної особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко О.О. Психологічні особливості становлення професійної пам'яті дизайнерів: автореф. дис. КПсН (19.00.01) / О.О. Авраменко. – Харків, 1997. – 18 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості / Іван Дмитрович Бех – [у 2 кн.]. – К. : Либідь, 2003.
3. Карцивадзе Г.М. Предметно-орієнтована художня освіта у США: автореферат дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук / Г.М. Карцивадзе. – Луганськ, 2000. – 19с.
4. Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач / Валентин Алексеевич Моляко. – К.: Рад. школа, 1983. – 94 с.
5. Моляко В.А. Психологические проблемы творческой одаренности / Валентин Алексеевич Моляко. – К.: Дом экон. и науч.-тех. знаний общ-ва "Знание" Украины, 1995. – 52с.
6. Педагогика: учебное пособие [для студентов педагогических учебных заведений] / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. – М.: Школа-Пресс, 1998. – 512 с.
7. Симоненко С.Н. Некоторые теоретико-методологические аспекты изучения визуального мышления / С.Н. Симоненко // Наука і освіта. – 1998. – №1-2. – С. 107-111.
8. Якиманская И.С. Развитие пространственного мышления школьников / Ираида Сергеевна Якиманская. – Науч.-исслед. ин-т общей и пед. психологии Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1980. – 240 с.
9. Якиманская И.С. Тест пространственного мышления (ТПМ): Методические рекомендации по работе с тестом (для психологов-профессионалов) / И.С. Якиманская, В.Г. Зархин, К.-М. Каданс // Вопросы психологии. – 1989. – № 5. – С. 128-134.
10. Якимчук Б.А. Образне мислення в процесі розв'язування творчих задач з креслення: Авт. дис. КПсН (19.00.01) / Ін-т психології м.. Г.С. Костюка. – Київ, 1998. – 17 с.

Подано до редакції 10.02.10

РЕЗЮМЕ

У статті розглядається роль формування просторового мислення в процесі професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва, а так само деякі аспекти проблеми підготовки молоді до творчої й професійної діяльності.

Ключові слова: мислення, просторове мислення, творча діяльність, професійна діяльність, художня освіта.

T.S. Штикало

РОЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОСТРАНСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается роль формирования пространственного мышления в процессе профессиональной подготовки будущих учителей изобразительного искусства, а так же некоторые аспекты проблемы подготовки молодежи к творческой и профессиональной деятельности.

Ключевые слова: мышление, пространственное мышление, творческая деятельность, профессиональная деятельность, художественное образование.

T.S. Shtykalo

THE ROLE OF FORMING SPACE THINKING IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE FINE ARTS TEACHERS SUMMARY

The article considers the role of forming space thinking in the process of professional training of future fine arts teachers; analyzes some aspects of the problem of training youth for creative and professional activity.

Keywords: thinking, space thinking, creative activity, professional activity, artistic education.
